

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ АКТІВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Розглянуто та проаналізовано забезпечення результативності актів тлумачення норм права. Оскільки тлумачення правових норм є юридичною діяльністю, ця робота може і повинна бути ефективною. Встановлено, що питання ефективності національного законодавства особливо загострюється за умов, коли система суспільних відносин ще недостатньо стабільна й потребує впорядкування державою. Воно є особливо актуальним для України, яка перебуває на перехідному етапі розвитку, що супроводжується реформами суспільних і державних інститутів.

Ключові слова: акт тлумачення, норма права, забезпечення результативності, інтерпретаційний акт, ефективність тлумачення, дотримання конституційних норм.

Постановка проблеми. Ефективність тлумачення норм права та видання інтерпретаційного акту власне залежить від стабільності суспільства, законності, дотримання конституційних норм. Наприклад, стаття 23 Конституції України гласить: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей». Зрозуміло, що у цьому разі офіційне тлумачення норм права, що зачіпає чийсь права, свободи, законні інтереси не може бути визнане ефективним.

Проблема ефективності актів тлумачення як правового інституту в умовах трансформації суспільних відносин з низки обставин набула першочергового і практичного, і теоретичного значення.

Стан дослідження. У науковій юридичній літературі немає одностайності про ефективність правових норм та ефективності інтерпретаційного акта. Термін «ефективність» застосовується у значенні результату, наслідку будь-якого явища. Також його вживають, говорячи про науку загалом та відносять до загальнонаукових категорій.

Метою статті є дослідження забезпечення результативності актів тлумачення норм права.

Виклад основних положень. Одним із важливих чинників забезпечення ефективності законодавства є якість закону України та акти тлумачення норм права. Якість закону та інтерпретаційного акта значною мірою залежить від того, наскільки його зміст враховує необ-

хідність регулювання відповідних суспільних відносин, наскільки правильно цей зміст визначений з позиції юридичної техніки [1].

Ефективність взагалі – це абстрактне поняття, яке означає тільки здатність застосовуваного засобу сприянню досягнення бажаної мети, оцінка ж відноситься не до ефективності, а до мети, досягнення якої стає засобом аналізу.

Критерієм ефективності акта тлумачення є повна (міра) досягнення мети, що становиться перед актом тлумачення. Під час визначення ефективності інтерпретаційного акта беруть до уваги мету, що була визначена при виданні норми права та реально досягнутий результат у процесі функціонування цієї норми. Інакше кажучи, рівень досягнення цієї мети буде визначити рівень ефективності акта тлумачення [2, с. 36].

До мети необхідно відносити: закріплення та регламентацію за допомогою юридичних засобів вже наявних суспільних відносин; стимулювання сучасних відносин, які відповідають загальним інтересам суспільства; створення умов для виникнення і розвитку нових суспільних відносин; практичне витіснення соціально небезпечних зв'язків та відносин [2, с. 11].

Якість діяльності, іменованої тлумаченням норм права, прямо залежить від стану розвитку техніки тлумачення юридичних актів. Техніка тлумачення нормативно правових актів здобула назву правоінтерпретаційної техніки [3, с. 11]. У правовій науці правоінтерпретаційна техніка часто не розглядається як самостійна форма реалізації юридичної техніки, а є складовою правозастосовної техніки. Прихильники цього погляду стверджують, що будь-яке тлумачення має на меті забезпечити правильне застосування нормативно правових актів на практиці [1, с. 100]. Правильність, грамотність і результативність тлумачення норм права насамперед залежить від досконалості юридичної техніки.

Принагідно зазначимо, що юридична техніка (від грец. *Juris* – право і *teche* – мистецтво, майстерність, ремесло, уміння) – це сукупність правил, прийомів, способів підготовки, складання, оформлення юридичних документів, їх систематизації та обліку [4, с. 19]; зв'язок певних правил, що застосовуються і під час розробки змісту і структури правових приписів держави, і при їх втіленні їх; система знань про правила здійснення юридичної діяльності, що утворює методологію практичного створення права [5, с. 500].

Визначення поняття юридичної техніки виникло в XIX столітті у зв'язку з розвитком доктрини формально юридичного аналізу форми і структури права і вперше було розглянуто в роботах Р. Ієрінга. Пред-

метою юридичної техніки є найзагальніші закономірності здійснення юридичної діяльності. Мета юридичної техніки – раціоналізація юридичної діяльності, досягнення ясності, простоти, стислості, певної стандартності, однаковості (уніфікованості) юридичних документів. Інтерпретаційна техніка покликана чітко, недвозначно, визначено і в той же час коротко, економічно, одноманітно і стандартно здійснити тлумачення норм права. Велика кількість слів, невиразні формулювання, недостатня чіткість і пробільність зменшують ефективність правового регулювання.

Сам акт тлумачення норм права має бути зрозумілим для суб'єктів, яким він адресований. Цей документ, як, власне, і сам нормативно правовий акт, повинен мати необхідні реквізити, які відображали б його юридичну силу, предмет регулювання, сферу дії, надавали б офіційності. До акта тлумачення застосовуються правила, що стосуються змісту та структури нормативного акта. Суб'єкт, що здійснює тлумачення власного акту, застосовує в міру необхідності всі відомі способи тлумачення, використовує їх в комплексі, цим сприяє виявленню помилок і нейтралізації їх.

Виділення способів тлумачення норм права відбулося ще наприкінці XIX століття, а в першому десятилітті XX століття почалося їхнє дослідження. «Тлумачення систематичне, – на думку Н. С. Таганцева, – стало, звичайно можливим у законодавствах новітньої форми, в яких окремі закони систематизуються у вигляді склепінь або укладень з їх поділом на відділи, глави і пункти. При такому розподілі статей визначення їх змісту і значення вельми часто може залежати від того місця, яке їм відведено в кодексі» [6, с. 16]. Е. Н. Трубецької у своїх лекціях з енциклопедії права наголошував, що деякі вчені вирізняють поряд з логічним і граматичним тлумаченням два інших види тлумачення: систематичне й історичне. Однак, з його погляду, «систематичне тлумачення полягає у відновленні логічного сенсу даного закону, і тому воно не може бути протиположним тлумаченню логічному» [7, с. 3–4]. Д. І. Мейер зазначав, що «систематичне тлумачення визначає зміст закону по міркуванню місця, займаного ним у системі законодавства. Закон, поміщений у систему законодавства під рубрикою, в якій визначаються видові юридичні відносини, не може бути застосований до юридичних відносин іншого виду, хоча б і має загальну форму свого вираження». У такий спосіб Д. І. Мейер не зводив систематичне тлумачення до тлумачення логічного, а розглядав його як самостійний різновид тлумачення.

За слушним зауваженням В. М. Сирих з допомогою методів тлумачення норм права здійснюється аналіз чинного законодавства

з метою виявлення його недосконалих, малоефективних норм, встановлення зав'язків між проєктованими і чинними нормами права, співвіднесення проєктованих норм права з принципами і загальними положеннями відповідних галузей права і правових інститутів. Тлумачення має бути чітким, лаконічним, не допускати двозначності, багатозначності понять і термінів; воно не повинно бути стрімким; неприпустима підміна і змішання загальноновизнаних понять. Виклад норми права в акті тлумачення має бути коротким, чітким і визначеним. Наприклад, в автентичному тлумаченні не повинен губитися основний зміст норми. Стислість і визначеність тлумачення досягаються за допомогою різних прийомів викладу норм права, використання спеціальних термінів, стандартних мовних формулювань. Формулювання тлумачення норм права повинні бути граматично однаковими, термінологія актів повинна бути єдиною (так званий принцип єдності правничої термінології [8, с. 32–35]). Це досягається шляхом вживання одного і того ж терміна, одного і того ж слова в одному і тому ж значенні. Одне і те ж поняття (явище, предмет) позначається одним і тим же терміном. Так, на думку Т. М. Москалькової та В. В. Чернікова, доволі багато погрішностей в законодавстві допускається при використанні понятійного ряду. До таких недоліків вчені, зокрема відносять: довільне використання юридичних понять та термінів; некоректність та надлишок понять та суджень; використання застарілих понять; використання невідомих термінів в загальновідомому значенні та загальноновідомих термінів в новому значенні; відсутність понятійної узгодженості; відсутність диференційованого підходу до понять [9, с. 340].

Невдалі фрази, звороти, малопоширені або навпаки поширені терміни не посилюють, а навпаки послаблюють регулюючу роль інтерпретаційного акта, принижують та авторитет і соціальну цінність самого акта. Тому під час нормопроектної діяльності слід використовувати зазвичай ті формулювання й терміни, які широко вживаються в юридичній літературі, особливо новітніх тлумачних словниках української мови [9, с. 38].

Точність і визначеність термінів, їх однакове розуміння досягається за допомогою використання законодавчих дефініцій, в яких даються визначення терміна, його роз'яснення, обов'язкове для адресатів нормативно правового акта. За слушним зауваженням Т. С. Подорожної, сьогодні дефініції є вагомою частиною понятійного інструментарію системи законодавства, яка сприяє її формальній визначеності. Поряд з іншими приписами вони *тлумачать поняття* і мають знайти оптимальні форми закріплення в мові сучасного законодавства [10, с. 5–6]. А надто, дефініції, що мають місце в нормативно-

правовому акті виконують важливу роль у досягненні позитивних соціальних результатів [10, с. 22], найточнішого вираження державної волі для подальшого ефективного регулювання суспільних відносин [7]. Правові поняття і категорії, розроблені та застосовані вченими і практиками попередніх поколінь, змінюються в умовах демократичного розвитку суспільства, реформування права та розширення сфери правового регулювання. «Кожне поняття є актом теоретичного пізнання, яке показує, як певне явище реалізує себе в дійсності, розкриває його сутність, відмежовує від інших об'єктів. Вироблення такого визначення – тривалий та доволі складний процес [11, с. 32].

Дефініції – судження, що розкривають зміст понять [9, с. 70]. Розкриваючи головне в предметі, вони дають змогу виокремити цей предмет, відрізнити його від інших, застерігають від змішування понять, плутанини в міркуваннях. Їм належить важлива роль у процесі оперування поняттями.

Використовуючи дефініції, тлумачення у такий спосіб однозначності поняттям, які об'єктивно необхідні для реалізації регулюючих положень закону. Під час тлумачення з'ясовується принциповий зміст правових приписів.

Отже, перевагою мови права є чіткість, стислість, визначеність, стереотипність, доступність для розуміння.

З огляду на проблему ефективності тлумачення, особливого значення набувають проблеми якості самих актів тлумачення у зв'язку зі створенням ефективно діючої системи норм права, що забезпечує стабільність і правопорядок в суспільстві. Саме тому використання однакових реквізитів актів тлумачення, стереотипної структури, єдиної термінології, юридичних конструкцій і формувань становить суть уніфікації форми й структури актів тлумачення. Різній реквізитів і рубрик актів тлумачення, відсутність їх стереотипної структури, єдиного стилю викладення, неоднакова в різних актах нумерація статей, пунктів і їх підрозділів, формул відміни, змін актів і їх частин перешкоджають адекватному розумінню й ефективному застосуванню правових норм [9, с. 40].

Серед перших учених, хто спробував використати категорію «якість» для характеристики законодавства, був В. Ф. Прозоров. У праці «Якість та ефективність господарського законодавства в умовах ринку» він запропонував розглядати «якість законодавства» як потенційну можливість вираженого в ньому правового регулювання досягти бажаних змін у соціальній сфері. Умови, що забезпечують належну якість законодавства, вчений розділив на дві групи: змістовні і регулятивні. До регулятивних характеристик якості В. Ф. Прозоров відніс техніко-юридичні, стилістичні, системні та інші аналогічні

властивості, а до змістовних параметрів – адекватність економічної політики назрілим потребам суспільства. Нині провідні українські вчені також гостро обговорюють проблему якості чинного законодавства. Зокрема Ю. С. Шемшученко, означаючи проблему якості прийнятих українським парламентом законів, наголошує на тому, що кількість не завжди перетворюється в якість. Наше законодавство тільки умовно можна назвати системою. У ньому відображаються не загальнонародні інтереси, а інтереси олігархічних кланів і груп. Воно суперечливе в своїй структурі та декларативне за змістом [11, с. 5].

Отже, *якість – основний критерій ефективності законодавства, що полягає у вимогах доступності, переконливості, точності, визначеності, ясності, стислості і виразності до нормативних правових актів (так звані правила принципу правової визначеності – [res judicata])* [12]. Провідні правознавці (теоретики права) – С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, М. І. Байтін, А. С. Піголкін, Є. В. Сирих постійно вивчають властивості, якими повинні володіти якісно підготовлені норми права. Водночас найчастіше вчені вказують на такі ознаки якісності, як нормативність, загальнообов'язковість, повнота і конкретність нормативно правового регулювання, представницький зобов'язуючий характер, ясність і доступність мови закону, формальна визначеність, точність і визначеність термінів і формулювань, логічна несуперечність нормативних положень правового акта Конституції держави, ефективність, відповідність норм закономірностям і потребам суспільного розвитку [13, с. 157–167].

З цих позицій *техніко-юридична якість акта тлумачення є важливою умовою його ефективності*, оскільки дія акта тлумачення, нормативні положення якого є нечіткими, недостатньо зрозумілими, логічно суперечливими, неповними, буде недостатньою або навіть малоефективною. Ба більше, як зазначають сучасні вчені, нині трапляються непоодинокі випадки поверхового ставлення до якості складання навіть процесуальних документів, що спричинено слабкою юридичною підготовкою та відсутністю необхідного досвіду [14, с. 3].

Критерій якості означає зрозумілість тексту читачеві, що забезпечується максимально допустимою простотою тексту. Тому необхідно використовувати загальновідомі терміни в загальновідомому значенні; розшифровувати значення найважливіших термінів; вживати прості і зрозумілі терміни, широко вживані обороти; не вживати складні граматичні конструкції. Зрозумілість тексту сприяє правильному і повному виявленню інформації, що міститься в ньому, забезпечує ефективність дії нормативних приписів. Точність і чіткість закріплення дефініції поняття означає, що необхідно прагнути до того, щоб у кожного терміна в тексті була дефініція. У тексті має бути вико-

ристаний лише той термін, який отримав дефініцію. Синонімія і омонімія повинні бути виключені. Загалом термінологія, що використовується в тексті правового акта, зокрема й інтерпретаційного – найважливіша складова, від котрої залежить повнота та якість цього акта. Норми, що містять неточні терміни, можуть послугувати причиною не тільки правових колізій, про що ми вже зазначали, але й «пробілів в законодавстві в результаті зайвого «звуження» кордонів» суспільних відносин, врегульованих даним актом» – слушно зауважує А. В. Шереметьєв.

Порушення принципу несуперечності в тексті тлумачення призводить до деформації системи права, оскільки страждає основна функція права – бути регулятором суспільних відносин. Суперечливість може бути грубою помилкою і законодавця, і безпосередньо тлумача юридичних норм. Вона полягає в тому, що заперечується те положення, яке нещодавно стверджувалося. Оскільки з'являються нові види і форми тлумачення норм права, зростає кількість суб'єктів такого тлумачення проблема ефективності та якості актів тлумачення продовжує існувати.

Словесне вираження норми права може допускати різні варіанти розуміння і тлумачення. У зв'язку з цим в англо-американській системі права традиційно одним із способів уникнення сваволі в інтерпретації і обмеження маніпулювання смислами висловлювань в корисливих інтересах однієї зі сторін є застосування канонів тлумачення (canons of construction, canons of interpretation).

Канони тлумачення – це правила міркування. Незважаючи на те, що вони мають рекомендаційний характер, існування їх важливе, оскільки вони встановлюють однакові критерії розуміння і аналізу нормативно правового тексту. «Ці канони – орієнтири, які пропонують можливі інтерпретації певних словесних формул, що використовуються в статутах або певних типах статутів» [14, с. 66]. Якщо дотримуватися логіки канонів інтерпретації, то подальший процес тлумачення робиться більш простим, зручним і зрозумілим. У тому разі, коли канони забувають, виникає розрив між дійсною думкою законодавця і думкою, вираженою в тексті акта тлумачення, що і призводить до труднощів і помилок у правозастосовній практиці.

Висновки. Враховуючи міжнародний досвід у галузі тлумачення, можна констатувати, що тільки *законодавче регулювання тлумачення може стати оптимальним способом вирішення можливих суперечностей, пов'язаних з різним розумінням норм права, використовуваних понять*. Воно додасть ясності, чіткості самої юридичної діяльності, що полягає у з'ясуванні та роз'ясненні юридичних норм, пози-

тивно вплине на правове регулюванні загалом і посилить ефективність самого тлумачення правових норм.

1. Бабаев В. К. Теория современного советского права: фрагменты лекций и схемы. Н. Новгород, 1991. С. 100.
2. Медведчук В. Питання ефективності чинного законодавства. *Право України*. 1998. № 6. С. 69. (С. 69–75).
3. Shapo, Helen S. et all. Writing and analysis in the law. 3-rd ed., Westbury, New York, The Foundation Press, Inc. 1995. P. 66.
4. Шереметьев А. А. Проблема терминологии в правоустанавливающих актах, регулирующих отношения в образовательной сфере. URL: <http://sibac.info/2009-07-01-10-21-16/99-arhiv-statej/2012/08-2012>
5. Шемшученко Ю. С. Український парламентаризм у світі загальносвітових тенденцій. *Правова держава*. Вип. 24. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. С. 5. (С. 3–5).
6. Чулінда Л. І. Українська правничка термінологія: навч. посібник. К.: Магістр–XXI сторіччя, 2005. С. 32–35. (112 с.).
7. Марчук В. М., Корольков О. В. Теорія держави і права: навч. посібник. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. С. 360. (416 с.).
8. Буркацький Л. К. Складання процесуальних документів на захист прав та інтересів громадян: комент., позовні заяви, скарги: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 3. (288 с.).
9. Ковальський В. С., Козінцев І. П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. К.: Юрінком Інтер, 2005. С. 65. (192 с.)
10. Лісовський П. М. Суспільна риторика: навч. посібник. К.: Кондор, 2012. С. 157–167. (244 с.)
11. Баранов В. М. Законодательная дефиниция как общеправовой феномен. *Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, полигико-юридические, морально-психологические и практические проблемы*: материалы Международного «круглого стола» / под ред. В. М. Баранова, П. С. Папуркивского, Г. О. Матюшкина. Н. Новгород, 2007. С. 32.
12. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: монографія. Львів: ПАІС, 2009. С. 5–6. (196 с.).
13. Теплюк М. О. Введення закону України в дію: проблема правового регулювання. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Prip/2010_9/Tepluk.
14. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права. М.: Юрид. лит., 1976. С. 22. (264 с.).

Lepish N. Ya., Prots I. M. Ensuring the effectiveness of acts of interpretation of rules of law

The article deals with the analysis of ensuring the effectiveness of acts of interpretation of rules of law. Since the interpretation of legal norms is a legal activity, this work can and should be effective. The question of the effectiveness of the national legislation becomes more acute under the conditions when the system

of social relations is still insufficiently stable and needs to be streamlined by the state. It is particularly relevant to Ukraine, which is at a transitional stage of development, accompanied by reforms of public and state institutions.

The efficiency of the interpretation of rules of law and the publication of an interpretative act depend on the stability of society, legality, and observance of constitutional norms. For example, Article 23 of the Constitution of Ukraine states: «Everybody has a right to free development of the personality, if rights and freedoms of other people are not violated.» It is clear that in this case, the official interpretation of the rules of law that infringes on someone's rights, freedoms, legitimate interests cannot be considered effective.

The problem of the effectiveness of interpreting acts as a legal institution in the context of the transformation of social relations under a number of circumstances has gained the highest priority both in practical and in theoretical sense.

In the legal literature, there is no consensus on the effectiveness of the legal norms and the effectiveness of the interpretative act. The term «effectiveness» is used in the meaning of the result, the consequence of any phenomenon. It is also used to refer to science in general and to general scientific categories.

One of the important factors in ensuring the effectiveness of the legislation is the quality of the law of Ukraine and acts of interpretation of the law. The quality of the law and interpretative act depends on how its content takes into account the need to regulate the appropriate social relations, how correctly this content is determined from the standpoint of legal techniques.

Key words: *act of interpretation, rule of law, ensuring effectiveness, interpretative act, efficiency of interpretation, observance of constitutional norms.*

Стаття надійшла 21 серпня 2018 р.

УДК 340.132.1

**В. В. Новіков,
В. С. Боровікова**

ПРО МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Досліджено теоретичні аспекти поняття і структури механізму реалізації прав і свобод людини, проаналізовано його складові. Розглянуто різні підходи вчених до механізму реалізації прав і свобод людини, зокрема, діяльнісний та інструментальний.

Зауважено на етимологію слова «механізм», що означає взаємоузгодженість частин, елементів і передбачає певну стадійність. Детально вивчено правозастосовну діяльність як елемент механізму реалізації прав і свобод людини. Встановлено, що певний інтерес становить роль юридичної відповідальності як специфічної гарантії захисту прав і свобод людини. Зроблено